

Ivica Mladenović
Odeljenje za sociologiju
Filozofski fakultet
Univerzitet u Beogradu

Država i crkva u Francuskoj: društveno-istorijski kontekst, strukturalna uslovljenost i karakter laiciteta

Apstrakt Autor se u tekstu bavi pitanjem odnosa države i religijskih zajednica u Francuskoj. Prvi deo rada čini analiza istorijskog konteksta kovanja francuske laičke države, njenih lokalnih osobenosti, vrednosti i društvenih snaga koje su ih oblikovale. Činjenica da je Katolička crkva bila jedan od glavnih legitimacijskih stubova „starog režima“, trajno je odredila karakter odnosa države i crkve, a pre svega njenu buduću društvenu isključenost pod Republikom. Kao najvažniji događaji koji definišu sudbinu veze političkog i religijskog u Francuskoj sve do naših dana izdvajaju se Francuska revolucija iz 1789. godine i Zakon o odvajanju crkava i države iz 1905. godine. U drugom delu se izlažu principi na kojima se temelji savremena relacija između države i religijskih zajednica u Francuskoj. Zaključuje se da tvrdokornim insistiranjem na čisto laičkom modelu odnosa između države i crkve, naciji kao zajednici građana i državi u veberijanskom smislu te reči, te shvatanjem javne sfere kao zajedničkog prostora u kome se negiraju komunitarni interesi, Francuska danas predstavlja usamljeno ostrvo na evropskom kontinentu.

Cljučne reči: Francuska, laicitet, sekularizam, republika, nacija, crkva, religija, separacija

94

Odnos verskih zajednica i države je jedna od najistraživanijih tema među sociolozima i drugim društvenim delatnicima kojima je pitanje religije primarna sfera naučnog interesovanja. U tom ključu, „slučaj Francuske“ posebno je intrigantan i izazovan za proučavanje. Na prvi pogled, Francuska se ni po čemu ne izdvaja iz evropskog proseka. Naime, reč je o državi koja, kao i druge velike nacije jugozapadne Evrope, pripada staroj katoličkoj tradiciji. Međutim, njena posebnost se ogleda u oštroj odvojenosti između države i crkve i u snažnoj sprezi s idejom laiciteta shvaćenom kao jednom od fundamentalnih i stvaralačkih vrednosti same Republike. Ova supstancijalna karakteristika proishodi iz činjenice da je Francuska skoro do krajnjih granica emanirala „logiku države“, te da je ovaj sistem proizvod dugog procesa koji svoje poreklo vuče još iz perioda monarhije i njenih protivurečnosti, dok Zakon o odvajanju crkava i države iz 1905. godine predstavlja samo završni čin tog kretanja. Republika je tako u ovoj velikoj evropskoj državi postala osobeni oblik „civilne religije“ (*religion civique*) koja konsenzualno povezuje građane različitih konfesija i uverenja, bez obzira na to da li je reč o teistima ili ateistima, i odbacuje svaki upliv bilo koje religije u javnu sferu.

Francuski model laičke države (zasnovan na načelu laiciteta) u tom smislu garancija je narodnog suvereniteta, demokratije, univerzalizma, opšteg dobra, slobode, jednakosti i bratstva kao temeljnih principa na kojima je kovana Republika. Da bi zaista predstavljala javnu stvar (*res publica*), država u Francuskoj teži da bude neutralna i da ne utiče na verski izbor svojih građana, obezbeđujući jednakost svih u javnoj sferi i slobodu religijskog izražavanja u privatnom domenu. Ona je time određena i principom interkulturalizma odbacujući globalno hegemonu ideju multikulturalnosti koja često vodi fragmentiranosti i komunitarizmima. Drugim rečima, glavni zadatak države je da obezbedi univerzalni prostor kao zajedničko dobro svih stanovnika, a ovaj njen karakter jedan je od preduslova uspostavljanja nacije kao jedinstvene i moderne političke zajednice građana (Chnapper, 1994). Republika u tom smislu kao pravni subjekt priznaje isključivo pojedinca, boreći se protiv svih vrsti partikularizama i zauzimajući neprijateljski stav prema klerikalizmu i drugim pokušajima instrumentalizacije i političke upotrebe religije. Naravno, laička država je istovremeno „ideal- tip“ (Maks Veber), vrednost *per se* kojoj se teži, ali koja verovatno nikada ne može biti operacionalizovana u čistom obliku. Jer, podudaranja između ideja i ostvarene realnosti nikad nigde nije bilo, niti može da bude, s obzirom na to da je čovek jedino sposoban da je ocrtava i da se za nju bori, a ne da je, poput Boga, stvara iz svog uma (Đilas 1990: 21).

95

U nastavku rada pokušaćemo da utvrdimo da li je rečeni model laičke države zaista ostvaren u Francuskoj, i u kojoj meri, te da vidimo koliko je *l'exception française* uslovljen osobenim lokalnim vrednostima, istorijskim kontekstom i socijalnim snagama koje su oblikovale takvu društvenu stvarnost, kao i na koji način je strukturno regulisan ovaj odnos države i crkve danas. Naravno, ovako kompleksan problem traži izuzetno nijansiranu i višeslojnu analizu, tako da ćemo se truditi da ispoštujemo i taj naučni zahtev.

Na ovom mestu važno je napraviti kratka kategorijalna razjašnjenja. I pored činjenice da se u francuskom govornom području pravi jasna razlika između pojmova *sekularizam/sekularizacija* i *laicitet/laicizacija*, u srpsko-hrvatskom jeziku ova dva koncepta se najčešće koriste kao sinonimi. Tako u rečniku stranih reči i izraza Milana Vujaklije možemo da uočimo da se latinska reč *sekularizam* prevodi kao *svetovnost*, dok se istovremeno pojmu *laički*, koji izvorno potiče iz grčkog jezika, takođe daju ista ili slična značenja: *svetovni, narodni, pučki*. Inače, ovakva naučna i dnevno-politička praksa nije neobična, niti potpuno neosnovana, jer je samu kovanicu *sekularizam* prvi put javno upotrebio filozof Džordž Džejkob

Holiouk (George Jacob Holyoake) da bi označio društveni pokret koji se bori za slabljenje značaja religije u javnom životu zajednice, za odvajanje crkve od države i za slobodu mišljenja i savesti. Međutim, s druge strane, francuski sociolog religije i historičar Žan Bobero (Jean Baubérot) predlaže posve razvijenije i historijski potpunije shvatanje koncepta *sekularizacije* i *laicizacije*, koje je već odomaćeno u francuskoj i širedruštvenoj nauci i čvrsto je naslonjeno na francusku tradiciju. On tako navodi da *sekularizacija* podrazumeva relativan i progresivan gubitak društvenih i individualnih povlastica koje je religija imala u društvu u nekim ranijim epohama, a sve u korist zajedničke kulture, dok, s druge strane, *laicizacija* uključuje analizu mesta i socijalne uloge religije na institucionalnom, državnom, planu (Baubérot, 2004). Dakle, drugačije kazano, *sekularizam* se uglavnom vezuje za društvo, a *laicizam* za državu, odnosno *sekularizacija* predstavlja jedan više sociološki proces udaljavanja društva od religioznog etosa, dok *laicizacija* uvek podrazumeva javnu politiku kojom se institucionalizovane religije guraju u privatnu sferu, u unutrašnji svet individua. U tom smislu, moguće je postojanje *sekularizacije* bez *laicizacije*, kao u Engleskoj, gde anglicizam uprkos duboko sekularizovanom društvu ostaje državna religija, i obrnuto, *laicizacija* bez *sekularizacije*, kao u Turskoj na primer, gde na institucionalnom nivou imamo potpunu odvojenost države od religijskih zajednica. Na tom tragu će ove kategorije biti tretirane i u nastavku teksta.

Strukturalna uslovljenost borbe za laičku državu u Francuskoj: socioistorijska perspektiva

Kao i u ostalim delovima Evrope, od formiranja moderne francuske države, verske zajednice i državne vlasti bile su u sprezi koja je svakako imala izrazito kompleksan karakter. Taj karakter su određivala različita pitanja društvenog života, poput: državnog uređenja, obrazovanja, verskih sloboda, legitimnosti države, monopola na istinu, autonomije bilo države, bilo crkve, finansiranja verskih zajednica itd. Katolička crkva u Francuskoj redovno je pokušavala da iskoristi svoje dobre odnose sa svetovnim vladarima kako bi uz pomoć države ostvarila što jači duhovni uticaj na društvo. Međutim, odmah treba reći da je istorijat ovih odnosa između profanih i autoriteta u oblasti svetog, veoma buran, tj. prožet kako procesima saradnje, tako i periodima velikih sukoba, pa čak i otvorenih neprijateljstava (Borne 2004). Takođe, pitanje uređenja odnosa verskih zajednica i države je u novom veku predstavljalo značajan izvor unutar-državnog političkog sukoba između francuske levice i desnice posebno, a u širem smislu i između pristalica laičke države i zastupnika čvršće

povezanosti države i crkve kao osnove moralnog zdravlja društva i intrinzičnog hrišćanskog identiteta nacije. Naravno, postoje brojni, pre svega istorijski i društveni razlozi koji su određujuće uticali na ovaj odnos koji tvori osoben „francuski slučaj“.

„Francuski put“ je posebno intrigantan zbog toga što Francuska, kao jedna od najvećih evropskih sila, neposredno učestvuje u svim kontroverzama oko izbora pape, „velike šizme“, premeštanja poglavarove prestonice iz Rima u francuski gradić Avinjon itd. Osim toga, uprkos Reformaciji, ova velika evropska država ostaje većinski katolička zemlja, što nije slučaj s drugim silama centralne i severne Evrope. Naravno, to ima svoje korene u osobenoj francuskoj socijalnoj i političkoj istoriji. Naime, u odnosu na Poljsku, Austriju, Španiju i ostale uticajne katoličke zemlje, u kojima je papstvo ostvarivalo nesumnjivu suprematiju nad svetovnim vlastima, u Francuskoj je situacija bila mnogo složenija, pa i potpuno drugačija u smislu odnosa države i crkve. Tako Stejn Rokan (Stein Rokan) konceptualnu kartu zapadne Evrope deli na Francusku i na ostale katoličke države obeležene kontrareformacijom, definišući Francusku kao primer „nacionalnog katolicizma“ (Selier 1998). S obzirom na to da precizan opis i objašnjenje serije dramatičnih promena u odnosu države i crkve u Francuskoj zahteva jednu posebnu naučnu studiju, na ovom mestu ćemo u osnovnim crtama naznačiti najvažnije događaje koji određuju sudbinu veze političkog i religijskog u Francuskoj sve do naših dana: to su svakako velika Francuska revolucija iz 1789. godine i Zakon o odvajanju crkava i države iz 1905. godine.

Katolička crkva je u okolnostima praktične monarhističke simbioze crkvene i državne vlasti (uz prevashodnu nadmoć druge), dočekala događanja iz 1789. godine i došla pod udar većine revolucionara. Francuska revolucija nesumnjivo predstavlja tadašnji vrhunac praktičnog odvajanja države od crkve – pa i početak ere dovođenja u sumnju same vere – a nakon nje je inicirana svetovna država kao negacija srednjovekovne države utelovljene na teološkim učenjima. Ovaj događaj brzog ritma možemo da razumemo i kao deo procesa dugog trajanja (Fernan Brodel) u kontekstu intelektualne klime koja ga je ideološki inspirisala i pripremala (pre svega u krugovima racionalista i prosvetitelja). Naime, duhovnu klimu XIX, a dobrim delom i XVIII veka čini verovanje u razum, progres i slobodu. Naravno, koreni laiciteta sežu mnogo dalje od prosvetiteljstva, dok se sama filozofija prosvetiteljstva često tumači intencijom da se sve stvari procenjuju pomoću prosvetiteljstva razuma koji se pomalo simplifikovano suprotstavlja „mračnjaštvu“ hrišćanskog otkrovenja.

Zanimljivo je i to da filozofi prosvetiteljstva uopšte neće biti funkcionalni ateisti, već više deisti.¹

98

Kako je tekao istorijski tok događaja u tom periodu koji je kasnije u najvećem odredio sudbinu crkve i njenu društvenu ulogu u Francuskoj? Da bi pronašla rešenje za finansijsku krizu i ublažila socijalna nezadovoljstva, francuska kraljevska vlada saziva *Etats Generaux*.² U inicijalnim žalbenim beleškama, podnesenim od strane sva tri staleža (plemstvo, kler i treći stalež), ne može se naći nikakav antireligijski stav, a kler se čak i ujedinjuje s revolucionarnom buržoazijom tokom konstituisanja Ustavotvorne skupštine, što predstavlja okidač za revoluciju. Početkom avgusta 1789. godine, kler i plemstvo se odriču dela svojih privilegija, a 26. avgusta iste godine svi glasaju za Deklaraciju o pravima čoveka i građanina. Međutim, 2. novembra, naknadno dobrovoljno raščinjeni revolucionar, Taljeran (Talleyrand), biskup od d'Autuna, predlaže da se crkvena dobra stave na raspolaganje naciji kako bi se lakše prebrodila finansijska kriza, što izaziva žestoku i negativnu reakciju klera i podršku revolucionara. Ovim počinje definitivni „razvod“ između revolucije i Katoličke crkve, a crkveni analitičari tvrde kako je ovaj predlog u stvari bio podsticaj za kasnije pljačkanje crkvenog blaga i rušenje njenog inventara. U februaru 1790. godine Ustavotvorna skupština zabranjuje glas kleru, a Crkva polako gubi svoj institucionalni položaj posle „nacionalizacije“ od strane revolucionarne vlade (Bedouelle i Costa 1998). Zakon koji se tiče religije i Katoličke crkve iz ovog perioda ipak nema antireligijski naboj, ali svakako nastoji da crkveni život uredi u duhu melanža prosvetiteljstva i galikanizma. Evo glavnih elemenata tog zakona: 1. rekonstrukcija uništenih biskupija po departmanima; 2. sveštenici postaju plaćeni državni funkcioneri; 3. institucija biskupa više ni na koji način ne zavisi od pape, 4. „zakletva vernosti“ Republici Francuskoj je ključni zahtev kleru (Rouche 2007).

Otoplavanje odnosa između pape i Pariza, kao i između države i crkve u samoj Francuskoj, dolazi po ustoličenju Bonaparte na vlast, koji iz pragmatičnih razloga svoj dodatni legitimitet crpe u religiji, dok zauzvrat

1 Jedan od najistaknutijih predstavnika deizma bio je znameniti Fransoa Mari Arue (François-Marie Arouet), poznatiji kao Volter (Voltaire). Inače, deizam potiče od latinske reči *Deus*, što znači Bog. Deisti veruju u postojanje Boga, ali u racionalnom smislu, pri čemu su osnova njihovog verovanja razum i nauka, a ne otkrojenja i tvrdnje pojedinaca koje se ne mogu proveriti. Deisti se ne vezuju ni za jednu od tradicionalnih religija, a sam Volter denuncira zloupotrebe i „tiraniju“ institucije kao što je Katolička crkva uz sada već legendarnu parolu: „smrviti bestidnicu!“ (*écraser l'infâme!*).

2 Vrsta skupštine sastavljene od predstavnika najvažnijih staleža, koju bi sazivao kralj kako bi se pronašlo što legitimnije rešenje za političku ili ekonomsku krizu u državi. Ovaj oblik „demokratske“ procedure praktikovan je čitavih 487 godina, tj. od 1302. do 1789. godine.

potpisuje konkordat 1801. godine – kojim je Papska država obnovljena – čime Crkva delimično rehabilituje svoj institucionalni položaj. Ipak, točak istorije se ne može vratiti nazad, tako da Crkva više nikada neće imati onaj status iz predrevolucionarnog perioda. Prema konkordatu, crkve i manastiri koji su bili konfiskovani pod „Terorom“ ne podležu pod režim restitucije (oni su dakle i dalje vlasništvo Francuske), ali ostaju istovremeno i na raspolaganju Crkvi, a neki od njih počinju da se tretiraju kao nacionalno blago. Takođe, država je ta koja bira kardinale, dok se uloga pape svodi na to da samo potvrđuje njihovu investituru. U suštini, Crkva, iako u boljem položaju, biva podređena Republici.³ Bilo kako bilo, iako su u drugim državama i jezicima crkva i republika i te kako kompatibilni koncepti, u Francuskoj je njihov odnos loš od samog početka. „Ljudi od politike“ XIX veka ne umeju da budu istovremeno katolici i republikanci: izbor strane je jednostavno bio nužan. Bonapartino Drugo carstvo (*Le Second Empire*) definitivno pada 1870. godine nakon sukoba sa Bizmarkovom Pruskom, ali ideja monarhije i dalje je prisutna u Francuskoj.

99

Treća Republika (*La Troisième République*), shvaćena više kao privremen i tranzitorni režim, biva instalirana samo zahvaljujući odlučnosti glavnog pretendenta na tron. Republikanci su svesni da je njihova pozicija slaba. Oni svoju borbu primarno usmeravaju ka laicitetu i obrazovanju, a laičko školovanje, naročito žena, postaje glavni cilj borbe. Razlog je najefektnije objasnio jedan od „očeva osnivača“ republikanskog identiteta na francuskoj desnici, Žul Feri (Jules Ferry): „U političkoj borbi, žena ne može da bude neutralna: onaj ko pridobije ženu, dobija sve, najpre jer pridobija dete, a zatim i muža [...] To je razlog zašto vlast želi da sačuva ženu, a to je i razlog zašto mi želimo da im je preotmemo.“⁴ Nakon Ferija (1880. godine) prolazi skoro dvadeset godina bez stvarne promene na planu laicizacije. Sa aferom Drajfus (Dreyfus), koja je eksplodirala 1898. godine, Francuska se deli na dva bloka: „drajfusovce“ (među kojima uglavnom nalazimo deo leve) i „antidrajfusovce“, koji grupišu u najvećem „ljude desnice“ i jedan veliki deo vojne hijerarhije. Međutim, bilo bi pojednostavljeno da aferu

3 Videti recimo član 6. konkordata: „Biskupi, pre stupanja na dužnost, pred Glavnim konzulom (titula koju je Bonaparta sam sebi nadenuo – *prim. I. M.*), izriču zakletvu vernosti koja je bila u upotrebi i pre promene vlade, koristeći sledeće reči: „Kunem se u svete anđele i obećavam Bogu da ću se pokoravati i biti veran vladi etabliiranoj na osnovu Ustava Republike. Obećavam takođe da neću sklapati nikakve sporazume, niti učestvovati u savetima ili udruživati se u savezima, bilo unutar ili izvan države, koji bi bili u suprotnosti sa javnim mirom; i da ću, ako saznam da se u mojoj eparhiji ili drugde podriiva državni poredak, obavestiti vladu o tome.“ Sadržaj celog konkordata pogledati na: <http://mjp.univ-perp.fr/france/1801concordat.htm> (pristupljeno 15. 8. 2013)

4 Videti <http://revuesocialisme.pagesperso-orange.fr/s12femmes.html> (pristupljeno 15. 8. 2013)

Drajfus gledamo samo kroz prizmu suprotstavljanja između republikanske levice i klerikalne i militarističke desnice (npr. prvi Drajfusov branilac je jedan pukovnik, katolički vojnik). Predsedničko pomilovanje potvrđeno Drajfusu u septembru 1899. godine predstavlja jednu vrstu kompromisa, međutim, ova afera, koja je osvetlila nivo antisemitizma i polarizacije francuskog društva, vodila je ka obnovi antiklerikalizma na levisi i kritičkog mišljenja, kao i pitanja o odvojenosti države i crkve (Rosanvallon 1983).

100

Drugi markantan događaj koji je odlučujuće uticao na laički karakter današnje Francuske jeste svakako usvajanje Zakona o odvajanju crkava i države, koji je izglasan 9. decembra 1905. godine.⁵ Naravno, kao što smo pomenuli, proces stvaranja laičke države kakvu poznajemo predstavlja deo širih gibanja koja počinju još 1789. godine (dok su 1876. godine prvi put zabeleženi parlamentarci koji su zahtevali ukidanje javnog finansiranja religijskih zajednica) i u koje su intrinzično ugrađeni republikanski principi. Predlozi zakona se umnožavaju počevši od 1900. godine, a s obzirom na njihovu radikalnost, zbog straha od ateističke republike, dolazi do zajedničkog nastupa katoličkih, protestantskih i jevrejskih predstavnika kako bi se ublažili predloženi projekti. Svojom odlučnošću, premijer nove vlade (1902–1905), levi radikal Emil Kombe (Emile Combes) i ujedinjena levica koju čine levi radikali i Žoresovi (Jean Jaurès) socijalisti uspevaju da protiv sebe okupe u isti front sve religije koje se praktikuju u Francuskoj. Zakon o odvajanju crkava i države napokon je bio izglasan 9. decembra 1905. godine uz brojne amandmane i uprkos žestokim podelama u društvu, čime Francuska definitivno postaje laička država, a religija od tada pripada uglavnom privatnoj sferi. Ovaj zakon se nastavlja na onaj od 1. jula 1901. i često balansira između slobode i represije. Čine ga 44 člana grupisana u šest poglavlja (Larkin 2004).

Prvo, važno je reći da je reč o Zakonu o odvajanju crkava od države, jer su njime obuhvaćene pre svega četiri tradicionalne i dominantne konfesije: katolicizam, luteranizam, kalvinizam i judaizam. Takođe, ovaj zakon definitivno ukida konkordatski režim, tj. konkordat etabliran još 1801. godine od strane Napoleona Bonaparte koji je do tog momenta suštinski regulisao odnose između dve institucije. Duh zakona o odvajanju najautentičnije je izražen u prva dva člana, kojima se najpre proklamuju sloboda savesti i praktikovanja religije (član 1), ali se i zabranjuju bilo kakve javne subvencije svim religijama, kao i finansiranje sveštenika (član 2).⁶

5 Videti <http://mjp.univ-perp.fr/france/1905laicite.htm> (pristupljeno 7. 8. 2013)

6 Veliki zakon Republike, videti <http://mjp.univ-perp.fr/france/1905laicite.htm> (pristupljeno 28. 8. 2013).

Isto tako, država objavljuje svoju religijsku neutralnost: prvi put u zemlji koja je prozvana „starijom ćerkom crkve“, ako izuzmemo period „Terora“ (Paul 2005). Dakle, država smatra da je njena dužnost da garantuje uslove u kojima će se slobodno vršiti religija, bez obzira na to o kojoj religiji je reč. Bez apsolutne redukcije religije na privatnu sferu, postaje evidentno da se Zakonom propisuje da religija ne treba da interveniše u poslove države, kao ni država u poslove religije, što je bio glavni cilj republikanaca.

Koje su najvažnije posledice Zakona?

1. Praktične posledice su posebno važne za crkvu, jer prvi put nakon Revolucije sveštenici, pastori i rabini više nisu državni činovnici, pa samim tim nisu ni na platnom spisku države.
2. Iz ovoga sledi da ni država više ne interveniše u poslove crkve, ni na jednom nivou, tako da se rešava problem postavljanja biskupa od strane svetovnih vlasti koji okupira odnos države i crkve još od srednjeg veka.
3. Što se tiče postojećih katoličkih, protestantskih i jevrejskih građevina, one postaju vlasništvo države, a država mora da obezbedi pristup u ovim objektima i novim kulturnim udruženjima, ali samo ukoliko vrše religijske obrede, bez mogućnosti korišćenja religijskih svetinja u druge socijalne, kulturne, obrazovne ili komercijalne svrhe (Boyer, 2005).

101

Dakle, za razliku od perioda Revolucije, religijske bogomolje nisu konvertovane u muzeje ili skladišta, kao što su se neki plašili a drugi nadali da će biti posledica tih gibanja na prelazu između vekova. Zakon je naravno oštro kritikovan od strane Vatikana, a papa Pije X jednostrano prekida svaki odnos s francuskom Vladom.⁷ On je ispravno shvaćen u Crkvi kao poslednja etapa dugog procesa laicizacije i sekularizacije koji je započeo s Revolucijom, a i dalje se razume kao brutalan prelom i negativno iskustvo za razliku od separacije *à la américaine*, koja je podržana od strane liberalne manjine u katoličkom mnjenju. Ovaj *modus vivendi* etabliran između Republike i katolicizma u Francuskoj i dalje reflektuje inicijalnu tenziju, čak i kada su njihovi odnosi danas uglavnom obeleženi srdačnošću. Važno je napomenuti i da istočne francuske pokrajine Alzas i Mosel, koje su bile pod nemačkom upravom 1905. godine, a u pravni i politički poredak Francuske se vraćaju tek 1919. godine, nisu

⁷ Diplomatski odnosi između Francuske i Vatikana zvanično se obnavljaju tek nakon završetka Prvog svetskog rata, 1921. godine.

obuhvaćene ovim zakonom o odvajanju države i crkve. One i danas beneficiraju specijalan status, kao dugo nasleđe konkordata iz 1801. godine. Neki autori smatraju da je ovaj primer dokaz o nedoslednosti sprovođenja principa laiciteta u Francuskoj (Peña-Ruiz 2003).

Osnovni principi i logika odnosa države i crkve u Francuskoj

102

Odnos crkve i države deluje nam kao pogodno tle da na elementarnom nivou osvetlimo značaj i značenje religije u Francuskoj, kao i u kratkoj uporednoj perspektivi, sličnosti i razlike sa ostalim zemljama Zapadne Evrope. Taj se zadatak najpre može ispuniti ukoliko uporedimo najkarakterističnije modele odnosa religijskih zajednica i države u naznačenom delu sveta. Danas nailazimo na svega nekoliko primenljivih modela ovih odnosa: 1. *model državne crkve*, 2. *model priznatih ili istorijskih, tradicionalnih religija*, 3. *model potpune odvojenosti crkve od države*, i najzad 4. *model saradničke separacije* (Vukomanović 2004: 77).

Prvi model, tj. *model državne crkve* podrazumeva da država priznaje jednu religiju, tj. crkvu kao državnu, čime se njene dogme ugrađuju kao društveni svetopogledi, a njoj samoj garantuju monopolske ili privilegovane pozicije u verskom životu. Verski status državne crkve u ovom slučaju legitimise se činjenicom da okuplja veliku većinu vernika. U ovakvim konstelacijama snaga, verska institucija često je deo državne administracije, a ukoliko to nije slučaj, država zadržava neku vrstu kontrole nad njom, pogotovo u pogledu finansiranja i nominacija verskih dužnosnika. To je, uostalom, slučaj sa Luteranskom crkvom u Finskoj i Norveškoj, ili sa Anglikanskom u Engleskoj. Međutim, i tu postoje važne razlike, poput onih da se u Norveškoj, na primer, crkva finansira iz javnih prihoda, dok u engleskom slučaju ona ne dobija nikakvu državnu pomoć. S druge strane, u Engleskoj je crkva u zakonskom okviru potpuno podređena državi, odnosno kraljevskoj porodici, pa tako imamo situaciju da je monarh (Vrhovni poglavar i „Branilac vere“) taj koji bira biskupe, a ne svešteno lice na najvišem položaju u crkvenoj hijerarhiji (kao što je kanterberijski nadbiskup). Ovaj model se, dakle, najčešće sreće u protestantskim državama Evrope, u prvom redu iz teoloških razloga. U najkraćem, državna crkva uglavnom služi kao nosilac tradicije date nacije i centar okupljanja većeg dela populacije. Takva pozicija daje crkvi ne samo privilegije nego i autonomiju koja se najčešće ne može sresti u zemljama s katoličkom većinom (Riis 1988).

Model tradicionalnih religija pak znači da država uglavnom priznaje određeni broj religija i daje im jednaka prava, dok nepriznate verske zajednice

nemaju ista prava. Dakle, ovde se priznaje određeni broj verskih tradicija koje su istorijski i duhovno odlučujuće učestvovala u oblikovanju nacije ili drugih kolektiviteta unutar nekog društva, čime im se daju neka prava koja se negiraju nepriznatim crkvama. Ovakva praksa poznata je recimo u Belgiji, u kojoj su priznate samo katolička, protestantska, pravoslavna i jevrejska zajednica i samo se za njih organizuje verska nastava u školama.

Model pune odvojenosti crkve od države primenjuje se u svojoj striktnoj i umerenoj varijanti u državama poput SAD, Holandije, Nemačke, Portugalije, Luksemburga i Francuske. Naravno, savremena primena ovog modela u zapadnom, a verovatno i u svetskom kontekstu (ako izuzmemo iz analize države u kojima preovladava antireligijski konsenzus, poput Kine), najdoslovnija je u Francuskoj, gde se religija tretira kao privatna stvar svakog pojedinca, što praktično znači da se isključuje bilo kakvo mešanje političkih vlasti u unutrašnje poslove crkve, ali i bilo kakav uticaj crkve na javni prostor. Nigde separacija nije bila toliko velika kao u Francuskoj gde je i sekularizacija otišla najdalje (Remond 2001: 248).⁸ Najpoznatiji primer umerene varijante ovog modela svakako su SAD, koje su specifične i zbog koegzistencije izrazito velikog broja konfesionalnih zajednica. Za razliku od Francuske, u SAD se permanentno više od 90% građana izjašnjavaju kao verujući, a od toga veliki broj njih čine aktivno religiozni ljudi koji redovno pohađaju religijske manifestacije, učestvuju u ritualima, čitaju versku literaturu itd. Odvajanje crkve i države u SAD naslonjeno je na Prvi amandman Ustava ove države koji kaže da zakonodavno telo „neće doneti nikakav zakon u smislu etabliranja religije, ili zabrane njene slobodne ekspresije“, čime je prema Tomasu Džefersonu (Thomas Jefferson) „podignut zid između crkve i države“ (Weber, 1988). Ipak, ovaj model nije striktno primenjen u SAD ni u jednom periodu njene istorije, a primeri njegove relativizacije svakako se mogu naći u javnom finansiranju verskih škola u nekim državama, u polaganju zakletve predsednika i javnih funkcionera nad Biblijom,⁹ u naglašavanju značaja religije u pojedinačnim ustavima svih država SAD, u činjenici da senat i predstavnički dom započinju svoje sednice molitvom i imaju plaćene sveštenike, te da na papirnim novčanicama nacionalne valute dolara od 1865. godine piše „u Boga verujemo“ itd.

8 Treba reći da postoje autori koji tvrde da je svet generalno danas u istoj meri religiozan kao što je oduvek bio, te da su naučnici koji se koriste teorijom sekularizacije u suštini u krivu (Berger, 2008: 11–31). Citirani autor je inače bio jedan od kreatora tzv. teorije sekularizacije.

9 Tako je Barack Obama položio zakletvu kao 44. predsednik SAD na Bibliji koju je pre toga koristio Abraham Linkoln (pre 148. godina), u istoriji zapamćen po svojoj misiji ukidanja ropstva.

Najzad, postoji i tzv. *model saradničke separacije* koji je prisutan u zemljama poput Španije ili Italije, a karakteriše ga sklapanje sporazuma s verskim zajednicama. Italijanski slučaj posebno je ilustrativan zbog specifične geografske i istorijske uloge ove države u religijskom svetu. Naime, nakon supstancijalne uloge pape kao svetovnog vladara centralne Italije do njenog ujedinjenja, preko kontradiktornog odnosa države i crkve u fašističkom periodu, kao i tesne veze između katolicizma i vladajućeg režima političke desnice do 80-ih, 1984. godina označava početak nove epohe u odnosima države i verskih zajednica. Naime, konkordatom iz tog perioda Crkva je zadržala brojne privilegije (uključujući i veronauku u državnim školama), ali je ipak došlo do određenog distanciranja između Crkve i države, uključujući i činjenicu da se država odriče mešanja u imenovanje sveštenika. Sva ostala pitanja – uključujući i pitanje finansiranja, koje sada karakteriše sistem dobrovoljnog verskog poreza – takođe su rešena posebnim ugovorima kojima se verskim zajednicama priznaje njihova komplementarnost s modernim društvom (Francis 1992). Ovo je manje više model prema kome se teži u Evropskoj uniji. U svakom slučaju, nijedan od modela ne postoji u čistom obliku u evropskim državama, odnosno, svaki od ovih glavnih modela u konkretnoj praksi uključuje pojedine elemente iz preostala tri.

Francuska predstavlja arhetipski model unitarne i centralističke nacije-države.¹⁰ Neki autori čak je stavljaju u rang idealnog tipa „rukovođenja državom preko države“ (up. Badie i Birnbaum 1983). Poznata formula Žula Ferija da se „moderna država svuda oslanja na koncepciju javnog interesa koji pred sobom ruši sve posebne interese“, što u stvari „modernu državu razdvaja od feudalne“, na najbolji način ilustruje francusko shvatanje prirode države i omogućava da se razumeju ne samo laicitet nego i uloga namenjena javnom servisu. U nastavku ćemo pokušati da rezimiramo francuski etatistički model najpre kao državu u čisto veberijanskom značenju pojma, tj. izrazito diferenciranu i šaroliku tvorevinu koja predstavlja „stvaraoća društvenog“. Ovaj njen karakter je vodi ka promišljanju religiozne sfere, pre nego što će uticati na transformaciju odnosa između religije i društva. Naše je mišljenje, dakle, da francuski model države u velikoj mери odgovara klasičnoj definiciji Maksa Vebera (Max Weber) prema kojoj je država „političko preduzeće institucionalnog karaktera čije administrativno rukovodstvo zahteva uspešnu primenu svojih pravila i koje ima legitimni monopol nad fizičkom prisilom“ (Weber 1995: 96–97). Da bismo ostali verni celini Veberovog izlaganja, definiciju možemo dopuniti sledećom

10 U ovom delu rada se u najvećem oslanjamo na uvide iz istraživanja francusko-belgijskog politikologa Danijela-Luja Selijea (Selier 1998 i 2002).

sentencom: „na datoj teritoriji“, čime naglašavamo da se monopol svake države zaustavlja na jednoj preciznoj tački, tj. tamo gde počinje druga država. U veberijanskim kategorijama politike, država predstavlja specifičan vid političke dominacije koji se razlikuje od drugih svojim razumskim karakterom, i u političkoj oblasti predstavlja ono što kapitalizam reflektuje u ekonomskom, ili hrišćanstvo u teološkom domenu. Razumska perspektiva koja se upisuje u veberijanskoj sociologiji, inkarnirana je u administraciji, tj. birokratiji koja proizvodi i primenjuje pravila i norme u procesu obezbeđivanja političke kontrole na državnoj teritoriji.

Ovim karakteristikama treba dodati da je republikanska država u Francuskoj želela i želi da bude „društveni učitelj“ (Rosanvallon 1983). U stvari, reč *instituteur* na francuskom može značiti osnivač i učitelj, od čega je ovo drugo u stvari derivat i izvedenica iz prvog. S jedne strane, uloga države je da „utemeljuje“ društvo, ili, tačnije, da nastoji da ga reosnuje na novoj bazi, a u isto vreme ona je i uzrok i odgovor na individualizam. Naime, država ne poznaje ništa drugo do pojedinaca, kojima dosta kasno dozvoljava pravo na udruživanje, tj. tek 1901. godine. Drugim rečima, država ne priznaje staleže, korporacije, niti bilo kakve privilegije ili (nad)zajednice, bez obzira na to da li je reč o etničkim ili religijskim. Ona isto tako stvara naciju, jedinu legitimnu političku zajednicu, shvaćenu kao solidarni skup građana: slobodnih i jednakih u pravima. Takođe, državna (javna) škola u Francuskoj ne predstavlja, kao recimo u Engleskoj, odgovor na društveni zahtev za neutralnom edukacijom, već pre svega služi da kao „svetionik demokratije“ formira građanina (*citoyen*), kritički ga „indoktrinirajući“ republikanskim vrednostima i pripremajući ga za ulazak u naciju negiranjem svake partikularne privilegije na osnovu pola, religije, klase ili etniciteta. U operacionalizaciji ove uloge, uzimajući u obzir istorijsko nasleđe, država kao „društveni učitelj“ jednostavno je morala da se stavi u opoziciju prema religijama, a posebno prema katoličanstvu kao glavnoj konfesiji Francuza koja je igrala značajnu ulogu u stvaranju „francuskog identiteta“. U tom ključu, Francuska će dugo predstavljati model progresivnim pokretima i organizacijama na jugu Evrope, kao i u Belgiji, a i muslimanska Turska je u velikoj meri uvezla francuska rešenja koja su bila na snazi u periodu između Zakona Feri i Zakona o odvajanju crkava i države.

Međutim, francuski uticaj ima svoje granice jer logika racionalno-birokratske države, u veberijanskom značenju tog pojma, leži, između ostalog, i u prisvajanju institucionalizovane religijske sfere. Ona se, dakle, obično sprovodi preko *modela državne (etablirane) crkve* čiji je poglavar svetovni monarh, a uloga religijskih zajednica uglavnom je relativizovana

društvenim kontekstom u kome dominiraju sekularizacija i tolerancija. Takva je situacija, kao što smo pomenuli, u Velikoj Britaniji i Skandinaviji. Neuspeh protestantske reforme u latinskim državama južne Evrope prate nasilni sukobi između Katoličke crkve, s jedne strane, i „tvoraca nacionalne države“, s druge. Konfrontacije koje se u ovim državama završavaju regulisanjem odnosa između države i crkve, koji je uglavnom bio uređen u korist crkve, ipak predstavljaju začetak jedne labave sekularizacije. Iz ideološke perspektive, opozicija između crkve i države koja se javlja u Francuskoj, na Pirinejskom poluostrvu, i manjim delom u Italiji, obeležena je antagonizmom između monarhističkog katoličkog integralizma i nostalgije za starim režimom (*ancien régime*), i laičkog republikanizma koji proklamuje tvrdi antiklerikalizam, narodni suverenitet i demokratiju. Čuvena je maksima „oca osnivača“ francuskog socijalizma Žana Žoresa (Jean Jaurès): „Demokratija i laicitet su identični pojmovi.“¹¹ U jednom takvom kontekstu, levica proizašla iz radničkog pokreta biva gurnuta u amalgam između socijalnog i religijskog pitanja,¹² a hrišćanska demokratija koja pokušava da, povezujući hrišćanstvo i demokratiju, ponudi vernicima drugačiju opciju od one predložene od strane klasične desnice, nikada nije izašla sa margina, osim u Italiji, čime se ova zemlja približava modelima u Austriji, Nemačkoj, Belgiji, Švajcarskoj itd. U tom smislu, Francuska izvorno pripada istoj kompaktnoj osnovi sa Španijom i Portugalom. Međutim, francuski i „pirinejski“ put se račvaju kada u Francuskoj Republika trijumfuje i otvara vrata prosvetiteljstvu i laicitetu, dok s druge strane Pirineja ona doživljava neuspeh i biva uništena od strane reakcionarne diktature. Dakle, sve supstancijalne potonje razlike počivaju na činjenici da u prelomnim istorijskim trenucima imamo različite pobednike, čime „francuski eksces“ postaje petrifikovano stanje do naših dana.

11 Đorđević, M., *Republika*, br. 352–353 (<http://www.republika.co.rs/352-353/20.html>; pristupljeno 25. 7. 2013).

12 Generalno, stvaranje suprotstavljenih mreža desnice i levice naročito se kristalizuje u periodu između 1880. i 1914. godine. Radi se o epohi u kojoj su pitanja republike, prava na obrazovanje, sekularnosti i dr. određivala tada aktuelne političke izazove. Crkva, na primer, u tom periodu, odbacuje republiku, pravo na školovanje ženske dece, pravo na odmor učenicima, kao i pravo na građanstvo (*citoyenté*) za nekatolike. Crkvena utvrđenja, naime, čvrsto brane desničarski monopol iz sela u selo. Politički rascjep desnice i levice reflektuje se u ovoj epohi i kroz geografiju glasova, gde stari republikanski feudi i jakobinska utvrđenja iz revolucije glasaju u mnogo većoj meri za levicu. Takođe, u pomenutom formativnom periodu radnički pokret se ubrzano konstituiše i povezuje s levicom, tako da regioni poput: le Pas de Calais, le Nord, la région de Saint Etienne, Saint Nazaire itd. postaju „crveni bastioni“. Levica tako korespondira socijalnoj stvarnosti, radničkoj i narodnoj, dok se desnica oslanja više na gazde i na nezavisne sitnoburžoasko profesije. Recimo, u pariskom regionu, dvadeseti „narodni arondisman/opština“ glasa više za levicu, dok u šesnaestom, buržoaskom, desnica ima apsolutnu hegemoniju. I tako decenijama unazad, uključujući i poslednje predsedničke i parlamentarne izbore.

Sistem zajedničkog verovanja (svojevrсна *religion civique*) koji utemeljuje vrednosti Republike Francuske podrazumeva jednu osobenu strukturu koju bismo mogli da izrazimo kroz dijalektiku između individue i države, a ne, kako bi to u najvećem bio američki slučaj, u odnosu pojedinca i društva. Pojedinaac je tu shvaćen kao pomalo „automatizovani“ građanin i prirodni posednik fundamentalnih prava, od kojih su glavna: sloboda i jednakost, dok se država pojavljuje kao garant za realizaciju individualne slobode i jednakosti kod svakog građanina, bez obzira na njegove religijske, etničke, teritorijalne, rodne itd. identitete ili pak klasni položaj (iako se ne negira činjenica da između građanina i Republike postoje brojne formalne i neformalne zajednice). U tom kontekstu, postoji intencija da se rečene partikularnosti prebace u privatnu sferu svakog pojedinca, pa tako i odnos prema religiji postaje privatna stvar (Massignon 2000). To je i razlog zašto univerzalistička Republika zvanično ne prepoznaje ovu paletu razlika da bi uopšte pomišljala na to da ih organizuje i garantuje im suživot promovisuci vrednosti tolerancije. Jedino društveno legitimna politička zajednica, tj. država, kao inkarnacija nacije, može iz te perspektive da osigura solidarnost – od 1848. institucionalno obeležena i ugrađena u temelj Republike kao *fraternité* ili bratstvo – između pojedinačnih građana. Sve verske denominacije, od katolika, protestanata, preko Jevreja i sve brojnijih muslimana, ali i neverujućih ljudi, politeista, sekularnih humanista i agnostika, mogu da prepoznaju svoje interese u ovoj koncepciji, iako najbrojnija i istorijski najrelevantnija katolička zajednica posledično pokazuje najveće nezadovoljstvo zbog gubljenja ranijeg privilegovanog položaja. Država je načelno neutralna u odnosu na religijske uticaje, a nijedno duhovno uverenje nema primat niti uživa simboličke ili materijalne povlastice koje bi mogle da dovedu u pitanje princip jednakosti.¹³ U tom smislu, francuska laička država neizostavno i sistemski ukida bilo kakvu mogućnost

13 Ova manje ili više uspešna stoletna tradicija insistiranja na laičkoj i sekularnoj državi ostavila je traga na francusko društvo. Naime, prema relevantnim sociološkim istraživanjima iz 2012. godine u Francuskoj 52,7% stanovništva pripada Rimokatoličkoj crkvi, 30,7% su nereligiozni, oko 5% su muslimanske veroispovedi, protestanata ima 2%, a Jevreja 0,6%. Preostalih skoro 5% pripada drugim religijskim zajednicama, ili se ne izjašnjava. Videti <http://www.cevipof.com/fr/2012/notes/electoratsociologiques/> (pristupljeno: 15. 9. 2013). Dakle, ukoliko poredimo navedene podatke Centra za politička istraživanja Fakulteta političkih nauka u Parizu s onim od pre samo 25 godina predstavljenim u istoj studiji, primetićemo značajan porast nereligioznih i drastično smanjenje osoba koji se izjašnjavaju kao katolici. Naime, za 1988. godinu možemo videti sledeći odnos ovih kohorti: 81,9% katolika, 12,9% ateista, oko 0,6% muslimana, 1,9% protestanata i Jevreja 0,4%. Prema rezultatima pak globalne studije WIN-Galup International Češka i Francuska dele prvo i drugo mesto po broju ateista u Evropi (po 30% i 29% učesća ateista u ukupnoj populaciji), a u svetu su ispred njih još samo Kina sa 47% i Japan sa 31% ateista. Videti http://www.tnsmediungallup.co.rs/newsletters/Newsletter_TNSMediumGallup_Religioznost%20i%20ateizam_Jul_12.pdf (pristupljeno 15. 9. 2013).

povlašćenosti nekog religijskog ili filozofskog shvatanja, a narodna suverenost, kao plod prosvetiteljstva i Revolucije, posledično se prenosi i na najniži nivo, tj. u ovom slučaju na suverenitet samog građanina (Boyer 1993).

Kako se ovi temeljni principi implementiraju na konkretnom planu glavnih nivoa vlasti?

108

1. *Na zakonodavnom planu*, u francuskom Ustavu država je definisana kao laička, a političko-administrativna i religijska moć potpuno su odvojene. Ova separacija potvrđena je ustavima iz 1946. i 1958, a po potrebi se uređuje posebnim zakonima. Aktuelni predsednik Francuske, socijalista François Hollande (François Hollande), tokom izborne kampanje 2012. obećavao je da će Zakon iz 1905. godine implementirati u najviši akt Republike, tj. u Ustav.¹⁴ Stanovništvo se ne popisuje po veroispovesti, a država može da ima uticaj na vernika samo ako se on pojavljuje u svojstvu građanina. Takođe, državnim funkcionerima se zabranjuje isticanje religijskih simbola, a svaki građanin ima pravo da se usprotivi religioznom delovanju koje ugrožava javni poredak. Država isto tako odbija da se meša u poslove crkve, a verski identitet nekog građanina, ne sprečava ga da ostvaruje prava koja uživaju i drugi građani, ali mu ne priznaje ni mogućnost da se poziva na posebne privilegije zbog te pripadnosti. Religijska nastava strogo je zabranjena u državnim školama, a država ne sme da finansira religijske organizacije s obzirom na to da se religija tretira kao privatna stvar svakog pojedinca. Religijski simboli dozvoljeni su svuda, osim na mestima i u institucijama koje simbolišu laičku državu, poput škole, javnih službi, pošte, univerziteta itd. Država ostavlja mogućnost da zabrani svaki kult koji ugrožava javni poredak i mir,¹⁵ dok religiozne manifestacije (poput sklapanja braka ili pogreba) nemaju nikakvu validnost ukoliko nisu verifikovane u nadležnoj civilnoj instituciji, tj. opštini, a sveštenici se kažnjavaju ukoliko sklope brak pre nego što je sklopljen civilni brak.
2. *Na nivou sudske vlasti* ne postoji nikakva, niti negativna niti pozitivna diskriminacija u odnosu na partikularne religijske identitete.

14 <http://www.atlantico.fr/decryptage/francois-hollande-inscrire-separation-eglise-etat-dans-constitution-inutile-dangereux-franc-macons-grand-orient-franc> (pristupljeno: 4. 8. 2013)

15 Tako se 30. maja 2001. godine donosi zakon koji nudi pravni osnov za zabranu rada sajentolozima i njihovoj crkvi u Francuskoj.

3. *Na izvršnom nivou*, vršenje političke vlasti potpuno je nezavisno od uvažavanja religioznih propisa ili pak nadležnosti neke religiozne grupe (Peña-Ruiz 2003).

Međutim, na kraju treba reći da odvajanje crkve od države u Francuskoj ne implicira istovremeno i njihovu međusobnu ignoranciju. Generalno, možemo da utvrdimo najmanje četiri nivoa kooperacije, koja ćemo rangirati od onih najviše institucionalizovanih do najlabavijih i najneformalnijih.

1. Prvi nivo podrazumeva nasleđe starih uredaba koje, iz raznih razloga, nisu ukinute nakon usvajanja zakona iz 1905. One i danas imaju svoju legalnu potporu u departmanima kao što su već pomenuti Alzas i Mosel, zatim u O'ranu (Haut-Rhin), Ba'ranu (Bas-Rhin), ili pak na nekim prekomorskim teritorijama koje su uključene u francuski pravni poredak, poput Gvajane (Guyane). U ovim oblastima postoje zakonske regulative kojima se direktno uređuju religijska pitanja, a koje su od gašenja ministarstva za kultove, pod ingerencijom ministra unutrašnjih poslova. Tako je istaknuti desni republikanac i degolista Šarl Paska (Charles Pasqua) s ponosom podsećao da je između ostalog i *ministar za kultove*, iako je zvanično obavljao funkciju *ministra unutrašnjih poslova*. Štaviše, ministri poznati po svojim agnističkim i lačkim uverenjima, poput socijalista Pjera Žokse (Pierre Joxe) ili Žana Pjera Ševenmona (Jean-Pierre Chevenement), sa pozicija ministara za unutrašnje poslove i odbranu, delovali su sa jednom „napoleonskom“ odlučnošću kako bi se francuski islam najzad institucionalno organizovao.
2. Drugi nivo saradnje vezan je za aplikaciju međunarodnog prava na nacionalni okvir, a dotiče neka pitanja iz odnosa s Katoličkom crkvom i drugim institucijama koje deluju u Francuskoj i u čijim su matičnim sredinama odnosi između države i religijskih zajednica rešeni na potpuno drugim osnovama nego u Francuskoj. Osim toga, i sama Katolička crkva predstavlja transnacionalnu instituciju čije se eksteritorijalno središte suštinski percipira kao suverena država. Naime, grad-država Vatikan i njegov poglavar papa, koji u međunarodnim odnosima uživa status šefa države, održavaju diplomatske odnose s velikim brojem država. Tako nuncij (papin izaslanik) ima ulogu apostolskog ambasadora države Vatikan, dok papska nuncijatura podleže istom imunitetu kao i bilo koja druga diplomatska rezidencija.
3. Treći nivo odnosa i kooperacije između države i crkve u Francuskoj vezan je za školsku nastavu. Naime, iako državna škola strogo

zabranjuje svako religijsko izražavanje u svojim objektima, razmetljivo isticanje religijskih simbola i izbegava dublju istorijsko-kulturnu analizu religija u nastavi, u državnoj legislaturi predviđen je jedan slobodan dan u toku radne nedelje,¹⁶ kako bi roditelji koji to žele omogućili religijsko obrazovanje svojoj deci. Suprotno svojoj imanentnoj logici shvatanja države, ali i u skladu s onim drugim principom o samoograničenju, francuska država danas ipak priznaje slobodu nastave, za razliku od državnog monopola u obrazovanju koji je bio na snazi pod carstvom i restauracijom. Tako pored državnih ili javnih škola postoje i tzv. privatne škole (*écoles privées*) u kojima, pre svega, dominira katolička nastava. Dakle, kao i u svim drugim katoličkim (i šire) zemljama, škola predstavlja glavni izvor sukoba između države i crkve. U tom smislu, uprkos brojnim direktnim i indirektnim pokušajima da se preuzme „evropsko iskustvo“ (čime bi se relativizovala zabrana javnog finansiranja religijskih aktivnosti), u Francuskoj i dalje ostaje petrifikovan duh Zakona iz 1905. godine koji najčešće uslovljava poštovanje maksime: „javnoj školi – javni fondovi, privatnim školama – privatni fondovi“ i „čist karakter“ državnih škola.

110

4. Najzad, četvrti i poslednji nivo saradnje možemo da pronađemo na simboličkoj ravni, a on se uglavnom izražava prisustvom religijskih elemenata na državnim svečanostima („republikanskim liturgijama“), njihovom aktivnom participacijom u civilnom društvu s kojim država sve više saraduje, ali i kroz javni dijalog sa zvaničnim predstavnicima pojedinih religija. Ovaj odnos uslovljen je pre svega karakterom i političkom pragmom najistaknutijih francuskih državnika. Tako je Lionel Žospan (Lionel Jospin), socijalistički premijer Francuske od 1997. do 2002. godine, indirektno podržavao, kao i njegovi prethodnici, organizovanje reprezentativnih organa islama u Francuskoj (kako bi država lakše kontrolisala sve masovnu muslimansku zajednicu), ali je uglavnom izbegavao da se javno sastaje ili da učestvuje na svečanostima religijskih predstavnika. U tom ključu on nastoji da poštuje duh Zakona o odvajanju crkava i države odbijajući da učestvuje na godišnjoj večeri Predstavničkog saveta jevrejskih institucija Francuske, ali zato pred kampanju za

16 Svojevremeno je to bio tzv. odmor četvrtkom, a zatim i sve do današnjih dana sreda. Međutim, aktuelna socijalistička vlast insistira na temeljnoj reformi obrazovanja koja, između ostalog, podrazumeva i zakon kojim bi se ovaj dan proglasio radnim danom u školi, čime bi se smanjilo preveliko opterećenje kojem su deca izložena u preostala četiri dana školske nedelje.

predsedničke izbore 2002, kako bi ublažio reputaciju radikalnog antiklerikaliste, organizuje sastanak u Vladi s predstavnicima katoličke zajednice nameravajući da pokrene veliki dijalog o rešenjima za „administrativne i zakonske probleme koji postoje između crkve i države“ (*Le Monde* 14. februar 2002). Ovo je naravno izazvalo reakciju pre svega protestantskih grupacija, odakle poreklo vodi i sam Žospan, kroz optužbu predsednika Protestantske federacije u Francuskoj da je reč o „privilegovanju dijaloga s Rimokatoličkom crkvom“ (*Le Monde* 26. mart 2002). Dakle, odvajanje crkava od države u Francuskoj nikako ne znači i potpuno ignorisanje religija (jer to nije u duhu francuskog etatizma naslonjenog na veberijansku koncepciju države), kao ni njihovo potpuno izbacivanje iz političke sfere. Ovo neignorisanje podrazumeva ne samo povremeno učestvovanje pojedinih kardinala na „republikanskim liturgijama“ (proslave u znak završetka Prvog svetskog rata, 11. novembra 1918, itd.) nego i, što je posebno interesantno, religijske sahrane velikih državnika koji su bili poznati ne isključivo po svojim zalaganjima za laicitet, već i za laicizaciju.¹⁷ Tako je kardinal Verdije (Verdier) došao da se lično pokloni mrtvom Aristidu Brianu, koji je i jedan od najzaslužnijih socijalista za donošenje zakona iz 1905, a kardinal Lustiže (Lustiger) drži poznatu misu u katedrali Notrdam u znak sećanja na predsednika Miterana (François Mitterand), u isto vreme dok se odvija obred pred njegovu sahranu u crkvi Žarnac (Jarnac). Miteran je pritom bio sve do 2012. jedini predsednik levice u istoriji Pete republike, i generalno jedini predsednik Francuske koji nikada nije viđen da prisustvuje religijskim liturgijama.

111

Zaključak

Kao i druge države Jugozapadne Evrope, Francuska ostaje duboko obeležena katoličkom i romanskom kulturom, ali i idejom o avgustinovskoj separaciji spiritualnih i temporalnih sfera, odnosno između „božje države“ i građanskog društva. Naravno, ona se svakako ne može svesti samo na tu dimenziju (Seiler 2002: 54). Kao što smo pokazali, današnji odnos

17 Za razliku od laiciteta koji praktično podrazumeva odvajanje crkve i države i neutralnost države u odnosu na religije, laicizam, s druge strane, predstavlja čitavu jednu idejnu struju (filozofiju često povezanu s ateizmom) koja se bori za aktivnu odbranu javne sfere od svakog religijskog uticaja, pa čak i potpuno ukidanje religijskog verovanja. Dakle, dok se laicitet uglavnom ograničava na relativno neutralno odvajanje države i crkve, laicizam nastoji da potpuno redukuje religijski život građana isključivo na njihovu privatnu sferu, ne prihvatajući bilo kakvu društvenu ili javnu manifestaciju religijskih dogmi (Turcotte 2011).

države i crkve u Francuskoj duboko je određen specifičnostima francuske socijalne i političke istorije. Bez razumevanja ovog konteksta, prosto nije moguće objasniti savremene procese i aktuelno stanje. Istorijski gledano, odnosi između države i religijskih zajednica, tj. pre svega Katoličke crkve kao glavne denominacije, veoma su burni i obeleženi kako bliskom saradnjom s monarhijom, tako i otvorenim neprijateljstvima, pa i mržnjom koja je sa sobom nosila i ljudske žrtve u pojedinim periodima Republike. Crkva je jednostavno platila cenu „pogrešnog izbora“ i nestraškog postupanja. Rušenje monarhije u krvi donelo je i potpunu institucionalnu marginalizaciju Katoličke crkve koja je bila jedan od nosećih stubova tog društvenog uređenja. Osim toga, nije bilo mnogo sličnih primera na evropskom kontinentu tako okrutnog postupanja prema kleru od strane civilnih vlasti, kao što je to bio slučaj s francuskom revolucionarnom buržoazijom. Kao da je priroda monarhističkog nasilja kasnije odredila prirodu i bezobzirnost postrevolucionarnog terora.

S druge strane, kao što je Crkva bila propagator i ideološki branilac starog režima (*l'ancien régime*), tako je i Republika svoj legitimacijski oslonac tražila u filozofiji prosvetiteljstva i raznim intelektualnim idejama u kojima se mogu naći koreni onoga što će se kasnije nazvati laičkom republikom. U radu smo kao prelomne tačke u definisanju laičkog karaktera države istakli veliku Francusku revoluciju iz 1789. i donošenje Zakona o odvajanju crkava i države 1905. godine. Principi i vrednosti kojima su se vodile glavne društvene snage u tim formativnim vremenima uglavnom definišu i karakter savremene Francuske. Tvrdokornim insistiranjem na čisto laičkom modelu odnosa između države i crkve, naciji kao zajednici građana i državi u veberijanskom smislu, te shvatanjem javne sfere kao zajedničkog prostora u kome se negiraju komunitarni interesi, Francuska danas predstavlja usamljeno ostrvo na evropskom kontinentu (Cabanel 2006). Ipak, i pored ortodoksnosti u ostvarivanju ovih načela, relativna neutralnost (ne i ignorisanje) države predstavlja negaciju ne samo klerikalizma nego i borbenog ateizma, čime se ostavlja prostor i za neke labave vidove saradnje između političke i religijske sfere. Pitanje uređenja odnosa verskih zajednica i države, kao što smo pokazali, takođe predstavlja značajan izvor političkog sukoba između francuske levice i desnice, pri čemu je levica oduvek bila odlučnija i radikalnija u svojim laičkim i sekularnim nastojanjima. To je i razlog zašto verujući ljudi, a pogotovo oni koji se izjašnjavaju kao katolici praktikanti, daju nesumnjivu i čvrstu podršku desnici do današnjih dana.

Ipak, novo vreme donosi i nove prioritete i izazove. Naravno, trenutno je najveći problem savremenog francuskog društva integracija islama.

Teškoće koje postoje na tom putu nisu rezultat samo osobenog karaktera ove religije, nego i činjenice da se Republika kao „sekularna religija“ temelji na pravima koja su proizašla iz jude-hrišćanske tradicije i koje je izrodila epoha prosvetiteljstva. Ova „civilna religija“ je uz mnogo teškoća umela da integriše katolicizam, dok se danas najveći izazovi republikanskoj koncepciji separacije vide, pre svega, u inkorporiranju islama, marginalizovanju „političkog islama“ i prevazilaženju tenzija između islamske i jevrejske zajednice. Rečeni procesi znatno su otežani činjenicom da globalno dominantni kulturalistički komunitarizam zabranjuje i osuđuje svaku kritiku protiv „manjine“, tako da je „meta“ naprednih republikanskih snaga danas uglavnom limitirana na dominantni i već skrajnuti katolicizam. S druge strane, brojni su primeri društvene netolerancije prema najbrojnijoj manjinskoj religioznoj zajednici, koja se muči da se pomiri sa svojom manjinskom situacijom i da prihvati specifičan laički i sekularni kontekst u kome obitava (Remond 2001: 258–260). U suštini, savremeno francusko društvo se nalazi u još jednom istorijski formativnom periodu u pogledu odnosa države i religije, preplavljeno javnim debatama o prirodi opasnosti koje danas prete laičkim vrednostima i sekularizaciji, ali i suočeno s brojnim socijalnim, ekonomskim i političkim problemima koji dodatno otežavaju situaciju i unose neizvesnost u ishod svih ovih gibanja.

113

Primljeno: 16. oktobra 2013.

Prihvaćeno: 22. februara 2014.

Literatura

- Airau, Paul (2005), *100 ans de laïcité française, 1905–2005*, Paris: Presses de la renaissance.
- Badie, Bertrand et Birnbaum, Pierre (1983), *Sociologie de l'Etat*, Paris: Pluriel/Hachete.
- Baubérot, Jean (2004), *Laïcité 1905–2005, entre passion et raison*, Seuil, Paris.
- Bedouelle, Guy i Costa, Jean-Paul (1998), *Les laïcités à la française*, Paris: PUF.
- Berger, Piter (prir.) (2008), *Desekularizacija sveta. Oživljavanje religije i svetska politika*, Novi Sad: IK Mediteran.
- Borne, Dominique (2004), „École et religion. Introduction“, *Revue internationale d'éducation*, 36: 21–25.
- Boyer, Alain (1993), *Le droit des religions en France*, Paris: PUF.
- Boyer, Alain (2005), *La Loi de 1905*, Paris: Olivétain.
- Cabanel, Patrick (2006), „Le modèle laïque français est-il exportable?“, u Dierkens, Alain i Schreiber, Jean-Philippe (prir.), *Laïcité et sécularisation dans l'Union européenne*, Bruxelles: l'Université de Bruxelles.
- Chnaper, Dominique (1994), *La Communauté des citoyens, sur l'idée moderne de nation*, Paris: Guilmard.
- Đilas, Milovan (1990), *Nesavršeno društvo*, Beograd: Narodna knjiga.
- Francis, John (1992), *The Evolving Regulatory Structure of European Church-State Relationships*, *Journal of Church and State* 34, No. 4.

- Larkin, Maurice (2004), *L'Église et l'État en France. 1905: La crise de la Séparation*, Paris: Privat.
- Massignon, Bérengère (2000), Laïcité et gestion de la diversité religieuse à l'école publique en France, u *Social Compasse*, 47: 353–366.
- Pena-Ruiz, Henri (2003), *Qu'est-ce que la laïcité?*, Paris: Gallimard.
- Remond, René (2001), *Religion et société en Europe: La sécularisation aux XIX et XX siècles 1789–2000*, Paris: Seuil.
- Riis, Ole (1988), „State churches”, u Wuthnow, Robert (prir.), *The Encyclopedia of Politics and Religion*, 2 vols, London, Routledge.
- Rosanvallon, Pierre (1983), *L'Etat en France de 1789 à nos jours*, Paris: Seuil.
- Rouche, Michel (2007), *Les origines du christianisme: Ier – Ve siècle*, Paris: Hachette.
- Selier, Daniel-Louis (1998), *La vie politique des européens*. Paris: Économica.
- Selier, Daniel-Louis (2002), Logique et structure des rapports Eglise/Etat en France, u *Pôle Sud*, No. 17: 45–61.
- Turcotte, Nestor (2011), *Il ne faut pas confondre laïcité et laïcisme*, La presse, elektronsko izdanje.
- 114 Vukomanović, Milan (2004), *Religija*, Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Weber, Max (1995), *Economie et société*, tome 2, Paris: Agora.
- Weber, Paul (1988), „Separation of church and state: a potent, dynamic idea in political theory”, u Wuthnow, Robert (prir.), *The Encyclopedia of Politics and Religion*, 2 vols, London, Routledge.

Ivica Mladenović

The French State and the church: socio-historical context, structural conditionality and character of laicism

Abstract

In the article, the author deals with the political and social influences of the relationship between the state and religious communities in France. The first part of the paper is an analysis of historical context and the construction (evolution) of laicism in France through its local characteristics, values and social strengths, contributing to its formation. The fact that Catholic Church was one of the main legitimizing pillars of „the old regime“, permanently determined the relationship between church and state, most importantly – it's subsequent social exclusion under the Republic. The 1789 French revolution in conjunction with the 1905 law on the Separation of church and state, up until present time, have been seen as the most important events in defining the relationship between political and religious entities in France. The second part of the paper continues in outlining the founding logic and principles of the contemporary relationship between religious communities and the French state. The article concludes in suggesting that through its persistence of a purely Laicistic model of state-church affiliation, view of the nation as a community of citizens, Weberian definition of the State, and the acceptance of the public sphere as common space in which communal interests are negated, France today represents an isolated island on the European continent.

Keywords: France, laicism, secularism, republic, nation, state, church, religion, separation